

תוכן העניינים

7.....	תודות
	מבוא
11.....	א. תולדות הנוסח של ספרי תרי עשר בראי מהדורת מפעל המקרא
14.....	ב. נוסח הפנים והמסורה.....
17.....	ג. אפראט I: התרגומים העתיקים.....
27.....	ד. אפראט II: מגילות מדבר יהודה ומובאות מן המקרא בספרות חז"ל.....
41.....	ה. אפראט III: קטעי גניזה וכתבי-יד מימי-הביניים.....
45.....	ו. אפראט IV: כתיב, ניקוד וטעמים.....
lv.....	רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים.....
lxi.....	נספח א: סדר הספרים.....
lxii.....	נספח ב: הבדלי כתיב ולשון במגילות מדבר יהודה.....
lxvii.....	נספח ג: פרשות פתוחות וסתומות.....
lxxiv.....	נספח ד: אפראט געיות.....
	תרי עשר
א	הושע
מג	יואל
נז	עמוס
פג	עבדיה
פז	יונה
צז	מיכה
ק"ט	נחום
קלא	חבקוק
קמה	צפניה
קנז	חגי
קסה	זכריה
רג	מלאכי

מבוא

א. תולדות הנוסח של ספרי תרי עשר בראי מהדורת מפעל המקרא

1. מהדורת מפעל המקרא היא מהדורה דיפלומטית של המקרא, המבוססת על כתר ארם צובה (קודקס א) כטקסט הפנים, עם חילופי נוסח המתועדים במערכת אפראטים. חילופים אלו נאספו ממגוון מקורות, ביניהם: התרגומים העתיקים, מגילות מדבר יהודה, ציטוטים מספרות חז"ל וכתבייד עבריים מימי הביניים, מקורות המכסים תקופה של כמעט אלפיים שנה. בראייה כוללת, תיעוד נרחב זה משקף את תולדות המסירה של הטקסט המקראי.

2. בהתאם לעקרונות המנחים מהדורה דיפלומטית, אין ניסיון לשחזר את הנוסח הקדמון ביותר (Urtext) של ספרי תרי עשר או לשרטט את שלבי התגבשות הנוסח בשלבי מסירתו.¹ בנוסף להימנעות מנקיטת עמדה מסוימת באשר לגרסה שאותה יש לקבוע בכל פסוק כ'מקורית', נמנעת מהדורת מפעל המקרא מלקדם תאוריה כוללת בנוגע להתפתחות הטקסט. במקום זאת, ההצגה הממצה של המידע הטקסטואלי המלווה בהערות פרשניות,² מאפשרת לקורא להשתמש בנתונים ולהעריך במחקרו. כעיקרון, איננו מציעים תיקוני נוסח בהערות, על אחת כמה וכמה לא בטקסט הפנים. המהדורה שמה לה למטרה להציג לקורא את כל החומר הרלוונטי הקשור בתולדות הנוסח העברי, ללא כל הנחות או דעות מוקדמות לגבי התפתחותו.

3. היסודות התאורטיים של מהדורת מפעל המקרא הוגדרו ויושמו בשלושת הכרכים הראשונים שיצאו לאור,³ אשר קבעו את הסטנדרט להכנת מהדורה מקיפה של המקרא. הכרך הנוכחי ממשיך לפעול על פיהם. יתירה מכך, המהדורה הנוכחית שואפת להגיע לאיכות הגבוהה, להקפדה על הפרטים ולרגישות לעניינים טקסטואליים ופילולוגיים שננקטו בכרכים הקודמים. גם מי שלא

1 לדיון במונח "נוסח קדמון" (Urtext) ראו: S. Talmon, "Textual Criticism: The Ancient Versions," in *Text in Context* (ed. A.D.H. Mayes; Oxford: Oxford University Press, 2000) 141–169, at 142–144, 162–163; E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible* (3rd rev. and expanded ed.; Minneapolis: Fortress, 2012) 161–174 [TCHB].
M. Segal, "Methodological Considerations in the Preparation of an Edition of the Hebrew Bible," in *The Text of the Hebrew Bible and Its Editions: Studies in Celebration of the Fifth Centennial of the Complutensian Polyglot* (eds. A. Piquer Otero and P.A. Torrijano Morales; Leiden: Brill, 2017) 34–55.

2 בניגוד לכרכים קודמים של מהדורת מפעל המקרא, בכרך הנוכחי הערות ההסבר מובאות באנגלית בלבד, ללא תרגום מקביל לעברית. בנוסף לכך, על מנת להקל על השימוש במהדורה, סיפקנו תרגומים לאנגלית של כל הציטוטים משפות עתיקות (פרט לעברית).

3 מ' גושן-גוטשטיין (עורך), ספר ישעיהו, ירושלים תשנ"ה; ע' טוב, ש' טלמון וח' רבין (עורכים), ספר ירמיהו, ירושלים תשנ"ז; מ' גושן-גוטשטיין וש' טלמון (עורכים), ספר יחזקאל, ירושלים תשס"ד.

יקבל את ההנחות שעליהן מבוסס סידור החומר, יוכל לגשת אל נוסח הפנים ומערכת האפראטים כאל חומר גולמי.

4. האופי הייחודי של הטקסט המקראי ושל עדיו השונים בעברית ובתרגומים העתיקים איננו מאפשר את הצגת מכלול הנתונים באפראט פשוט יחסית, כמקובל במהדורות של יצירות קלסיות. מכיוון שהוא מתועד במגוון כה רחב של מקורות, כל אחד מהם מצריך תיעוד והצגה באפראט ייעודי; על כן חילופי הגרסה מובאים בארבעה אפראטים נפרדים, שכל אחד מהם מכיל מקורות שאפשר להציגם באופן עקבי ושיטתי.

5. במסגרת זו אפשר לשרטט בקיצור נמרץ בלבד את היסוד התאורטי של תולדות הנוסח(ים) המקראי(ים), המשקפות שלושה שלבים עיקריים במסירתו.⁴ מלכתחילה נמסרה ספרות המקרא מסירה בעל-פה. תקופת המסירה הראשונה מסתיימת אפוא לפני כל תיעוד בכתב-יד,⁵ ואין לחדור אליה אלא באמצעות השערות. לפיכך היא איננה כלולה במהדורה.

6. שני האפראטים הראשונים מכילים עדויות החל בשלב השני, תקופת תיעוד כתב-היד אשר, על בסיס כתב-היד המקראיים שהתגלו במדבר יהודה, מתחילה במאה השלישית לפני הספירה. הבדל השפות הוא העומד ביסוד הפרדת החומר בין שני האפראטים הראשונים: הבדלים המשתקפים בתרגומים העתיקים מחד גיסא, וחילופים המתועדים בעדים עבריים מאידך גיסא. גרסאות של ממש נמצאות במינון גבוה יותר בתרגומים העתיקים, ובמיוחד בתרגום השבעים, התופס מעמד בכורה בחקר הנוסח. לפיכך הוא נדפס כאפראט ראשון מתחת לטקסט העברי.

7. פירוט דרכי הרישום באפראט I ניתן להלן בפרק ג. עיון לשוני והתחקות אחר דרכי המתרגמים – ובראשם בעלי תרגום השבעים – העלו שגרסאות הסוטות מנוסח המסורה אינן פרי שחזור דמיוני בלבד, וכי שינויים רבים, שאפשר היה לתלותם לכאורה במתרגם, משקפים את המצע העברי שעמד בפניו. אומנם מבחינה זו כל ספר מספרי המקרא צריך עיון לגופו, ואין ללמוד גזרה שווה מתולדות הנוסח של החומש על ספר שמואל, ולא מספר ירמיהו על ספר ישעיהו. באשר לספרי תרי עשר, המילוליות היחסית של תרגום השבעים (שאפשר לשייך למתרגם אחד), השונה מאופיו ה'חופשי' למדי של התרגום של ספר ישעיהו, מלמדת כי המתרגם נאמן במידה רבה לנוסח העברי שעמד בפניו. לפיכך ניתנת תשומת לב ראויה לאפשרות שמקרים שבהם הנוסח היווני שונה מנוסח המסורה משקפים מקור עברי שונה. המודעות לאופי המילולי של התרגום השפיעה על הבאתו באפראט ועל ניתוחו בהערות השוליים.⁶ עם זאת, השפה הקשה והייחודית שבחלק מספרי תרי עשר (כדוגמת הושע ועמוס), הביאה לניסיונות שונים של המתרגמים לפרש את המקור העברי שאותו תרגמו. לפיכך יש לנקוט משנה זהירות בהערכה האם הבדל הנוסח אכן משקף גרסה עברית חלופית או התמודדות פרשנית של המתרגם.

8. שיקולים אלה מסבירים את ההבדל הבסיסי בין אופי אפראטים I-II לזה של שני האפראטים האחרים. בעוד אפראטים I-II משקפים את השלב הקדום ביותר בתולדות הנוסח הכתוב של

4 לדיון מפורט ראו טלמון, "Textual Criticism" (לעיל, הע' 1), 142-148; טוב, TCHB (לעיל, הע' 1), 187-197.

5 S. Talmon, "Oral Tradition and Written Transmission, or the Heard and the Seen Word in Judaism of the Second Temple Period," in *Jesus and the Oral Gospel Tradition* (ed. H. Wansbrough; JSNTSup 64; Sheffield: Sheffield Academic Press, 1991) 121-158 [=idem, *Text and Canon of the Hebrew Bible: Collected Studies*, Jerusalem: Mandel and Winona Lake: Eisenbrauns, 2010, 85-124]

6 E. Tov, *The Text-Critical Use*: ראו: ביקורת הנוסח, ראו: *of the Septuagint in Biblical Research (= TCU)* (3rd rev. and expanded ed.; Winona Lake: Eisenbrauns, 2015) 17-31

המקרא, ומעידים במידה מסוימת על קיום נוסחים מגוונים,⁷ האפראטים האחרים (III–IV) משקפים את השלב השלישי שבו נוסח המסורה הפך לנוסח הרווח (בעצם הבלעדי) ביהדות.⁸

9. הנתונים המובאים באפראט III כוללים כמעט אך ורק שינויים שיסודם בתהליכי מסירה של מעתיקים, כגון הרמוניזציות, שיכולים, מיוזגים וכיוצא באלה, ווריאנטים לשינויים. ואילו שני האפראטים הראשונים כוללים הבדלים גם מסוגים אחרים, כגון גרסאות המשקפות מסורות נוסח נבדלות, ובו בזמן הם משמרים גם וריאנטים הדומים לאלו שבעדי הנוסח המאוחרים יותר. ההבדל העקרוני באופי השינויים הוא הקובע לאותם כתבי-היד המקראיים שמן המאה התשיעית לסה"נ ואילך מקום לעצמם. בין מאות כתבי-היד שגרסאותיהם נרשמו מימי קניקוט נבחרו חמישה (Kennicott MSS 30, 89, 93, 96, 150) אשר קרובים ל"א, אך עדיין משמרים וריאנטים. אחדות מהגרסאות תואמות לאלו שנמצאו בעדי הנוסח מתקופות מוקדמות יותר, ולפיכך באופן תאורטי יכולות לשקף הדים לקריאות חלופיות 'מקוריות'. עם זאת, יש להעריך מקרים אלו בצורה זהירה, שכן התאמות אלו עשויות להיות תוצאה של תהליכים עצמאיים.⁹

10. על-פי מצב ידיעותינו כיום, כתבי-היד המתאים ביותר לשמש נוסח הפנים של מהדורתנו הוא 'כתר ארם צובה' (= כתבי-יד מכון בן צבי מס' 1, שסימנו א) שמן המאה העשירית. כתבי-יד זה מיוחס לבעל המסורה הידוע אהרן בן-משה בן-אשר וגם רמב"ם סמך ידו עליו. לצד הטקסט מובאת במהדורה גם המסורה של כתבי-יד זה. הבחירה בכתבי-יד זה ובמסורתו קבעה בהכרח את טיבם ואת אופיים של המקורות המתועדים באפראט IV, הוא אפראט הכתיב, הניקוד והטעמים (ראו להלן, פרק 1). רוב ההפניות הפנימיות באפראט זה מתייחסות לאפראט III ורק במקרים יחידים לאפראטים אחרים. הפניות פנימיות אלו הן אפוא ביטוי לקשר הפנימי העמוק בתהליך מסירת כתבי-היד העבריים בימי הביניים.

11. אף שלכל אפראט ממד היסטורי-דיאכרוני, האפראטים בכללותם מציגים את תולדות נוסח המקרא במשך קרוב לאלפיים שנה, מן הקטעים הקדומים ביותר שנמצאו במדבר יהודה ומהתרגומים העתיקים - בעיקר תרגום השבעים - ועד למהדורת 'מקראות גדולות' של יעקב בן-חיים שהפכה לבניין אב לרפוסים שאחריה.

12. במקרים שבהם שני אפראטים או יותר מעידים (לכאורה) עדות זהה או דומה, הם נקשרו בהפניות פנימיות המסומנות באותיות רומיות תחתיות (IV III). הפניה כזו אינה סימן לקשר גנטי כשלעצמו, כדרך שגרסה של תרגום קדום אינה נוטלת יתר תוקף אם יש דוגמתה גם בכתבי-יד עברי מימי המסרנים. אם כל המקורות מעידים עדות אחת גדל ערכה של העדות, אבל עדיין צריך לשקול אותה לגופה.

7 הבחנה זו אינה חד-משמעית ביחס לכל העדים בשני האפראטים הראשונים. הן הוולגטה הן תרגום יונתן משקפים למעשה את נוסח המסורה עם שינויים קלים בלבד; הציטוטים בספרות חז"ל מעידים על סטייה מסוימת מנה"מ, אך אינם מעידים על הגמישות הטקסטואלית כפי שמשקפת בעדים הקדומים יותר.

8 כבר בשלב מוקדם יחסית, כתבי-יד מקראיים רבים מציגים קרבה משמעותית לתשתית העיצורית של נה"מ מימי הביניים. הדברים נכונים באשר לקבוצה גדולה של מגילות מקראיות שהתגלו בקומראן והקרובות לנה"מ ("דמוי-נה"מ"), וביחס למגילות המקראיות שהתגלו באתרים אחרים במדבר יהודה וזהים כמעט לחלוטין לנה"מ ("קדם-נה"מ"); ראו: Tov, TCHB, 27–35 (לעיל, הע' 1).

9 ראו: M. H. Goshen-Gottstein, "Hebrew Biblical Manuscripts: Their History and Their Place in the HUBP Edition," *Biblica* 48 (1967) 243–290; ראו גם Tov, TCHB, 37–39 (לעיל, הע' 1).

ובמלחמה ג' או חסדו אלהים ואת בני יחזקאל
ביעב מרץ מאות סודו ויא באפס ולא במלחמה

ה' ביה מלח ונבדל מנאמרו ונבדלם אחותם
נבדלם ונבדלם ונבדלם ונבדלם

ואבלתם ב' לפי סד אמר יהוה אלהי עבדתי
ושמרתם ליעי

לא תמהם לא אוסרן עוד
ארחם את בני ישראל כי
משא אשאל להם ואת בית
יהודה ארחם ויהו שבעים
ביתוה אלהיהם ויא י
או שנים בקשת ובחרת
ובכל חמה בקוסוס ובפרשים
ותגדל את לארומה י
ותחד תולד ביה אמר י
שמי לא עמית אתם לא
עמו ואני לא אהיה לכם
והנה מספר בני ישראל
בכול חום אשר לאמר
ולאוסר וזאת בני קוס
אשר אמר להם לא
עמי אתם ואמר להם
בני אלהי ונקבעו ובע
יהודה ובני ישראל וחנו
ושקולתם לאש אחר
ועל פניהם אן כי עזר
וסויה עאל אמרו לא חכם
עמור לאוהבתם רחמי
רחוב אכס רובו ביהוא
לא אשתו ואני לא אע
איש ותסר וענת י
מפעם ונאפופיה נבדל
שדית בראשונות

ערכה ונבדלם ביום
ותולדו ונבדלם ביום
ושבעו פארן ונבדלם
בנמא ואת בני לא
ארחם מרע ונבדלם
כונתה אפס הם שיה
והנחם כי אמרה אלה
אחר מאתו נתנו להם
ומימי צמרו ופסות שמי
ושקולתו הנו שן את
נבדלם ונבדלם ונבדלם
אתו ונבדלם ונבדלם
תמצי אודסה אתם אלה
ולאת שיה אפס ונבדלם
ולאתם ונבדלם אלה
ואשדלם אשן י
הוא אשדלם טוב לה
מעשה ויהו אלה י
כי נבדלם ונבדלם לה
ותערו שותף עזר ונבדלם
תדביקו ונבדלם עשו
לבער לבו אשדלם ונבדלם
דגל בעת ותערו שן י
בנו ערו ונבדלם עמי
ופשית לבקות את ענתה
ועתה אלה אתכם ונבדלם
לעממא אתכם ונבדלם לא
נבדלם מהם ונבדלם

משושה חום חדשה
ושפתו וכל מעשה
השמות נפעל את אלה
אשר אמרה אתה חמה
לי אשר נעול מאתו
ושמרתם לערו אלה
ותערו שרה ופסות י
עליה אתמי קב עלום
אשר תקטור להם ונבדלם
נבדלם ונבדלם ונבדלם
מאתם ואת שכה
נאמר ויהו
לכו חנה אני מנחם
וה' לבתי חמה ונבדלם
על לבת ונבדלם אלה
כדלית משום ונבדלם
עמור למתחמה ונבדלם
שמה מני עתים ונבדלם
עליתם מארץ עברתם
והנה כונתה ונבדלם
יהנה נקרא ונבדלם
תקרא ונבדלם בעל
והטור ונבדלם ונבדלם
מפיה ונבדלם ונבדלם
בשנים ונבדלם ונבדלם
בום יהוה עתה ונבדלם
ועס עתה שמה ונבדלם
סארמה ונבדלם ונבדלם

והנבדלם ג' ויהו יעזר ויעזר יהוה ונבדלם
לעמו וכל ונבדלם ונבדלם

אנכי עמתי ג' והנבדלם שרי אפס ועסר אנכי
ויהו יעזר ג' אגלה ב' וענתה אגלה ונבדלם

עלונת ג' ב' ויהו חם מני עלות ביהו יהוה
בעלונת את איש ונבדלם עלונת

יחזקיה ב אל הושע אל מיכה ◦ תחלת ג ראש פסוק תחלת דבר יהוה תחלת חכמה תחלת דברי פיהו ◦ ותלד לו בן ב ויעבר האבל וילך ויקח ◦

- א 1 דְּבַר־יְהוָה | אֲשֶׁר הָיָה אֶל־הוֹשֵׁעַ בֶּן־בְּאֹרֵי בִימֵי עֲזִיָּה יוֹתָם אֲחֹזוּ
- ב 2 יִחְזָקֶיָּה מַלְכֵי יְהוּדָה וּבִימֵי יִרְבֵּעַם בֶּן־יֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל • תַּחֲלֹת
- ב 3 דְּבַר־יְהוָה בְּהוֹשֵׁעַ [פ] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־הוֹשֵׁעַ לֵךְ קַח־לָךְ אִשָּׁת
- ל 3 זְנוּנִים וַיִּלְדֵי זְנוּנִים כִּי־זָנְהָ תִזְנֶה הָאָרֶץ מֵאַחֲרֵי יְהוָה: וַיִּלְךְ וַיִּקַּח
- ל 4 אֶת־גִּמְרֵי בַת־דְּבַלִּים וַתַּהַר וַתֵּלֶד־לוֹ בֵּן: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָיו קְרָא
- ל 5 שְׁמוֹ יִזְרְעֵאל כִּי־עוֹד מְעַט וּפְקַדְתִּי אֶת־דְּמֵי יִזְרְעֵאל עַל־בַּיִת
- ד 5 יְהוּא וְהִשְׁבַּתִּי מִמְּלָכוֹת בַּיִת יִשְׂרָאֵל: וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא וּשְׁבַרְתִּי אֶת־קִשְׁת׃ יִשְׂרָאֵל בְּעַמֶּק יִזְרְעֵאל.

1 [ייתם אחוז יחזקיה 1] ① ② [מלכי] ③ var num II 2 [דבר] ④ λóγou² = ⑤ ⑥ [ב(הושע)] ⑦ var πρός³ ≈ ⑧ ⑨ ⑩ ⑪ ⑫ ⑬ ⑭ ⑮ ⑯ ⑰ ⑱ ⑲ ⑳ ㉑ ㉒ ㉓ ㉔ ㉕ ㉖ ㉗ ㉘ ㉙ ㉚ ㉛ ㉜ ㉝ ㉞ ㉟ ㊀ ㊁ ㊂ ㊃ ㊄ ㊅ ㊆ ㊇ ㊈ ㊉ ㊐ ㊑ ㊒ ㊓ ㊔ ㊕ ㊖ ㊗ ㊘ ㊙ ㊚ ㊛ ㊜ ㊝ ㊞ ㊟ ㊠ ㊡ ㊢ ㊣ ㊤ ㊦ ㊧ ㊨ ㊩ ㊪ ㊫ ㊬ ㊭ ㊮ ㊯ ㊰ ㊱ ㊲ ㊳ ㊴ ㊵ ㊶ ㊷ ㊸ ㊹ ㊺ ㊻ ㊼ ㊽ ㊾ ㊿ 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

1 [מלכי] b. Pesahim 87a מלך 2 [לך] b. Pesahim_{ms} 87a, S.Eli.Z 9 (187) >1 3 [לו] b. Pesahim 87b >I III IV

1 [עזיה 1] 30 [עזיהו 30] [יחזקיה 93] [בהושע 93] [non voc] 2 [נבט + 30] [ירבעם בן 30] [similarly] [PesiqtaR 33 [153b]] 3 [ותלד 150] [בן + 96] [לו] 4 [ויפקדתי 30] [non voc] [על + 30] [ממלכות 96] [ממלכות 96] [יזרעאל 150] [parall; but 150-Tg:] 5 [יזרעאל 150] 30 >

1 (בספר החילופים וברשימת הסדרים שבכ"י ל מצוין כאן ט) | יהוה | 18ל-מ"ק: "לג |"; 1 ר-מ"ק: "לג" | הושע | ל 18ל 30 ק: ש'ע 2 דבר-נ: ג | (פ) | 30ל פ ק ר ש: (ס); מ: (<); ר-מ"ק: "פסיק ולא גמיר" | הושע | ק:1: יהושע III | זנה | 30ל-מ"ק: "ן זנו ק" 3 וילך | (ל לא מנוקדת) | את-ק:1: ואת | לו ר': <; ק-מ"ק: "יפ" III II I 4 כ"ר: ר: כ"ו; ר-מ"ק: "לג" | והשבתי | 29ל: השבתי; 18ל: והשבתי 5 בעמק | 18ל: ע | יזרעאל | 18ל: ע

1 cf app Mic 1 2 (a) voc (יהוה) דְּבַר, formula, cf v₁ 4₁ et al; cf app 13₁; cf app 10₁₃; note seq; (b) noun דְּבַר, cf app Jer 5₁₃ and Rabb Heb; cf gerund in *v loquendi* "of speaking" 3 "to"; main evid, cf v₁ 4 "which was to", ex v₁ 5 "for himself", cf v₂ 6 cf vv_{6,8}; contrast Hier 10₁₅₄ 7 main evid; inner-Grk בית יהודה common collocation), cf Hier 12₂₀₈₋₂₁₁ 8 voc הַשְׁבַּתִּי, similarly app 2₁₃ Ezek 7₂₄; for parall פקד//השיב cf 4₉ 12₃; main evid ① var καταπαύσω (=b) 9 common formula השבית מן, cf e.g. Lev 26₆ Jer 7₃₄ 10 formulaic change, cf app Joel 4₁₈ Mic 5₉ et al 11 "says the Lord", formula (נאם יהוה), cf 2_{18,23} et al

TABLE OF CONTENTS

Acknowledgements.....	vii
-----------------------	-----

Introduction

I. The History of the Text of the Twelve Prophets as Reflected in the HUBP Edition.....	xi
II. The Base Text and the <i>Masora</i>	xiv
III. Apparatus I: The Versions.....	xviii
IV. Apparatus II: The Judean Desert Scrolls and Biblical Quotations in Rabbinic Literature.....	xxx
V. Apparatus III: Genizah Fragments and Medieval Manuscripts.....	xlvi
VI. Apparatus IV: Orthography, Vowels, and Accents.....	l
Bibliographical Abbreviations.....	lv
Appendix 1: Order of the Books.....	lxi
Appendix 2: Dead Sea Scrolls Orthographic and Linguistic Variants.....	lxii
Appendix 3: Open and Closed Sections.....	lxvii
Appendix 4: Apparatus of <i>ga'ayot</i>	lxxiv

The Twelve Prophets

Hosea	ח
Joel	מג
Amos	ז
Obadiah	פג
Jonah	פז
Micah	צז
Nahum	ק"ט
Habakkuk	ק"ל"א
Zephaniah	קמ"ה
Haggai	קנ"ז
Zechariah	קס"ה
Malachi	ר"ג

INTRODUCTION

I. THE HISTORY OF THE TEXT OF THE TWELVE PROPHETS AS REFLECTED IN THE HUBP EDITION

1. The Hebrew University Bible Project (HUBP) aims to publish a diplomatic *editio maior* of the text of the Hebrew Bible, based upon the Aleppo Codex (א), with variants from other textual witnesses recorded in a system of apparatuses. The readings collated in the edition are culled from a broad variety of sources, including the ancient translations, Dead Sea Scrolls, biblical quotations in rabbinic literature, and medieval Hebrew manuscripts, all of these covering a period of almost two millennia. Taken together, this extensive record reflects the attested transmission history of the biblical text.
2. According to the principles of a diplomatic edition, there is no attempt here to reconstruct an *Urtext* of the biblical books of the Minor Prophets or to delineate multiple literary stages within their transmission history.¹ In addition to refraining from supporting a specific opinion as to which reading in each verse should be deemed ‘original’, HUBP abstains from promoting a global theory regarding the development of the text. Instead, the exhaustive presentation of textual information, accompanied by explanatory notes,² allows the reader to use and assess the data in his or her own research. As a matter of principle, we do not posit any textual emendations in these notes, nor *a fortiori* in the base text itself. The edition aims to present the reader with all the pertinent material related to the textual history of the Hebrew text, without any prejudicial assumptions or preconceived notions regarding its development.
3. The theoretical underpinnings of the HUBP edition have been delineated and implemented in the first three published volumes,³ which established a standard by which to prepare a

1 For a discussion of the concept of *Urtext* cf. S. Talmon, “Textual Criticism: The Ancient Versions,” in *Text in Context* (ed. A.D.H. Mayes; Oxford: Oxford University Press, 2000) 141–169, at 142–144, 162–163; E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible* (3rd rev. and expanded ed.; Minneapolis: Fortress, 2012) 161–174 [TCHB]. For the arguments in favor of a diplomatic edition, cf. M. Segal, “Methodological Considerations in the Preparation of an Edition of the Hebrew Bible,” in *The Text of the Hebrew Bible and Its Editions: Studies in Celebration of the Fifth Centennial of the Complutensian Polyglot* (eds. A. Piquer Otero and P.A. Torijano Morales; Leiden: Brill, 2017) 34–55.

2 In contrast to previous volumes of HUBP, in the current edition the explanatory notes are presented only in English, without parallel Hebrew translation. Moreover, in order to make the edition easier to use, we have provided English translations of all quotations from ancient languages (other than Hebrew).

3 M.H. Goshen-Gottstein (ed.), *The Book of Isaiah* (Jerusalem: Magnes, 1995); E. Tov, S. Talmon, and C. Rabin (eds.), *The Book of Jeremiah* (Jerusalem: Magnes, 1997); M.H. Goshen-Gottstein and S. Talmon (eds.), *The Book of Ezekiel* (Jerusalem: Magnes, 2004).

Introduction

comprehensive edition of the Hebrew Bible. The current volume continues to follow the same general editorial principles. Furthermore, the current edition strives to match the high quality, attention to detail, and sensitivity to textual and philological matters for which the previous volumes are known. Scholars who do not accept the assumptions on which the arrangement of the material is based can view the base text and apparatuses as an extensive collection of textual data and its analysis.

4. The particular character of the biblical text and its various witnesses in Hebrew and in translations militates against the presentation of all of this data in a relatively simple apparatus, as is customary in editions of classical works. No other text is attested by such varied types of sources, each of which requires specific procedures for the presentation of their testimony in a critical apparatus. The variants are therefore organized in four separate apparatuses, each one containing a group of sources that can be presented coherently.
5. The theoretical foundation of the history of the biblical text(s) can only be outlined here in the briefest possible way, reflecting three main stages in its transmission.⁴ The first period of oral tradition of the biblical texts ends before manuscript documentation begins.⁵ Therefore, any statement pertaining to this period is conjectural, and cannot be included in this edition.
6. The first two apparatuses contain evidence beginning from the second stage, the period of manuscript documentation that can be traced to the third century BCE, on the basis of the biblical manuscripts discovered in the Judean Desert. The languages of the textual witnesses from this stage serve as the basic criterion for the division of the material in the first two apparatuses: on the one hand, readings preserved in the ancient translations; on the other hand, variants collated from Hebrew witnesses. Variants in the different ancient translations, first and foremost in the Septuagint, vastly outnumber those surviving in ancient Hebrew sources, and therefore take pride of place in textual criticism. Therefore, priority is given to Apparatus I, the apparatus of the ancient translations, printed directly below the Hebrew text.
7. Details of the procedures followed in Apparatus I are given below in section III. Linguistic analysis and the study of the translation techniques of the ancient translations, especially of the Septuagint, demonstrate that the existence of Hebrew readings which differed from MT is not a matter of speculation and that many textual deviations seemingly due to a translator can now be traced to a Hebrew *Vorlage*. In this regard, the text of each book of the Bible must be evaluated on its own merits. The transmission history of the text of the Pentateuch is not identical with that of the book of Samuel, nor is the text-history of the book of Jeremiah identical with that of the book of Isaiah, etc. Regarding the books of the Twelve Prophets, the relative literalness of the Septuagint translation (which can be attributed to a single translator), which differs from the rather 'free' translation of the book of Isaiah, shows the translator to have been

4 For a more in-depth survey, cf. Talmon, "Textual Criticism," 142–148; Tov, *TCHB*, 180–190.

5 Cf. S. Talmon, "Oral Tradition and Written Transmission, or the Heard and the Seen Word in Judaism of the Second Temple Period," in *Jesus and the Oral Gospel Tradition* (ed. H. Wansbrough; JSNTSup 64; Sheffield: Sheffield Academic Press, 1991) 121–158 [=idem, *Text and Canon of the Hebrew Bible: Collected Studies* (Jerusalem: Mandel and Winona Lake: Eisenbrauns, 2010) 85–124].

I. *The History of the Text of the Twelve Prophets*

reasonably faithful to his Hebrew source. Therefore, due attention is given to the possibility that Greek renditions deviating from MT may reflect a variant Hebrew source. Awareness of the translator's literalness affected the inclusion of the evidence of the version in the apparatus, and its evaluation in the explanatory notes.⁶ However, at the same time, the difficult language found in certain books of the Twelve (e.g., Hosea, Amos), led to different attempts by the translators to interpret their Hebrew source text. Caution must therefore be exercised when assessing whether a difference reflects a variant Hebrew *Vorlage* or the translator's exegesis.

8. These considerations account for the basic difference between the nature of Apparatuses I–II and that of the other two apparatuses. Whereas Apparatuses I–II pertain to the earliest stage in the written transmission of the biblical text and evidence a degree of textual pluriformity,⁷ the other apparatuses (III–IV) reflect the third stage, in which MT was the dominant (essentially exclusive) text in Judaism.⁸

9. Apparatus III contains only readings that are the result of the processes of scribal transmission, such as harmonization, inversion, conflation, etc., and linguistic variants. It does not attest to divergent textual traditions, as sometimes found in the readings of Apparatuses I–II, although they too preserve similar transmissional phenomena to those found in the later texts. This basic difference puts the biblical manuscripts from the ninth century CE onward in a category of their own. Of the hundreds of manuscripts collated since the days of Kennicott, five manuscripts (Kennicott MSS 30, 89, 93, 96, 150) were chosen as representative of witnesses that are close to א, yet still preserve variants. Some of these variants correspond to those found in the sources of the earlier period, and therefore could perhaps be conceived as echoes of 'genuine' alternative readings. However, these cases must be assessed judiciously, since these correspondences might be the result of independent processes.⁹

10. In light of the present state of our knowledge, the tenth-century Aleppo Codex, ascribed to the famous masorete Aaron Ben-Asher, was chosen to serve as the basic text of our edition. Maimonides also attributed authority to this manuscript. Accordingly, the *Masora* of the HUBP edition is based on this codex. Apparatus IV, the apparatus of orthography and accents, is necessarily dependent upon and reflects this decision. Details concerning Apparatus IV are discussed in section VI. Most cross-references in that apparatus relate to Apparatus III and only in a few

6 For the importance of the evaluation of translation technique in the text-critical use of the Septuagint in general, see E. Tov, *The Text-Critical Use of the Septuagint in Biblical Research* (3rd rev. and expanded ed.; Winona Lake: Eisenbrauns, 2015) 17–31 [TCU].

7 This distinction is not as clear-cut for all of the witnesses in the first two apparatuses. Both the Vulgate and the Targum essentially reflect the text of MT, with minor variation; the biblical quotations in rabbinic literature attest to some variation from MT, but do not attest to the textual fluidity present in earlier versions.

8 Already in the earlier stage, many biblical manuscripts exhibit strong similarities to the consonantal basis of the medieval MT. This is true for a large group of biblical scrolls discovered at Qumran that are close to MT ("MT-like" or "semi-MT"), and for all of the biblical scrolls discovered at the other sites in the Judean Desert, which are almost identical to the later text ("proto-MT"); see Tov, *TCHB*, 27–35.

9 See M.H. Goshen-Gottstein, "Hebrew Biblical Manuscripts: Their History and Their Place in the HUBP Edition," *Biblica* 48 (1967) 243–290. Cf. also Tov, *TCHB*, 37–39.

Introduction

cases to other apparatuses. These cross-references thus reflect a rather direct connection to the tradition of Hebrew medieval manuscript transmission.

11. Though there is a historical, diachronic dimension to the individual apparatuses, taken together, synchronically, they reflect the history of the biblical text over a period of almost 2000 years, from the most ancient fragments found in the Judean Desert and the ancient translations, primarily the Septuagint, to the *Biblia Rabbinica* of Jacob Ben-Hayyim, which became the prototype of subsequent Hebrew Bible editions.
12. Readings in the apparatuses that seem to present identical or similar evidence are connected by cross-references indicated by subscript Roman numerals (viz., I II III IV). By themselves, however, these cross-references do not indicate genetic interdependence, just as the reading of an ancient version does not automatically acquire greater validity by a parallel in a masoretic manuscript. If all sources offer the same testimony, the value of the evidence may be greater, but must still be carefully weighed.
13. A detailed explanation of the symbols and abbreviations used in the edition is provided below (separately for each apparatus). In most cases there is a clear connection between the symbol and its meaning. The primary sources that are quoted are detailed in the Introduction to each apparatus.
14. The nature of the explanatory notes is discussed below, §§43,44. Scholarly literature is mentioned only when pertaining to a detailed treatment of an issue. Bibliographical references are thus limited to studies specifically devoted to in-depth descriptions of text-critical issues and phenomena, translation technique, suggested retroversions and the like, that shed light on the nature of a given variant.
15. The method of presenting the basic text of this edition (א), its accompanying *Masora*, and the apparatuses is set out in detail in the following sections of the Introduction.

II. THE BASE TEXT AND THE MASORA

16. The Aleppo Codex (א) is the most important witness to MT, which became the dominant biblical text in Judaism. In comparison with all other extant witnesses, it is the most faithful representative of the Ben-Asher tradition, and therefore is preferred over all other manuscripts as the basis for an edition of the Hebrew Bible according to the Tiberian *textus receptus* (see above, §10).¹⁰ This edition presents as faithfully as possible the text of the Aleppo Codex, printed together with its *masora magna* and *masora parva*.

¹⁰ For a discussion of the authenticity of the Aleppo Codex and its attribution to Aaron Ben-Asher, cf. M.H. Goshen-Gottstein, "The Authenticity of the Aleppo Codex," *Textus* 1 (1960) 17–58; J.S. Penkower, "Maimonides and the Aleppo Codex," *Textus* 9 (1981) 39–128. A. Dotan, "Was the Aleppo Codex Actually Vocalized by Aharon ben Asher?" *Tarbiz* 34 (1965) 136–155 (in Hebrew), among others, disputed this attribution, but nevertheless agrees that it is the best witness of the Ben-Asher tradition. Cf. also D.S. Loewinger,